

دارا افشار قوجانی - زهرا نیکویی

گیوه‌سازی

چکیده

حرفه‌سازی، بافندگی و تخت‌کشی را شامل می‌شود که هر کدام جداگانه از اهمیتی ویژه برخوردار است. با وجود این، تاثریاً هیچ منبع یا کتابی نیست که به‌طور دقیق نحوه‌ی ساخت گیوه را توضیح داده باشد. نگارندگان، به‌منظور تحقیق در مورد گیوه، به کتاب‌خانه و سازمان‌های متفاوتی سر زدند، اما نتیجه‌ای حاصل نشد. بنابراین، بیشتر به تحقیق میدانی پرداختیم و اطلاعات لازم را از افرادی که در این حرفه اشتغال داشتند، جمع‌آوری کردیم و تمام ریزه‌کاری‌ها را امون‌نخستیم.

حفظ و نگاه‌داری هنرها و صنایع دستی، از وظایف مهم هر جامعه محسوب می‌شود؛ چرا که این نوع صنایع ریشه در فرهنگ و هنر مردم هر مرز و بوم دارد و اصالت و هویت آن منطقه را نشان می‌دهد. گیوه‌سازی (ملکی‌سازی) نیز یک صنعت دستی محسوب می‌شود که مقاله‌ی حاضر به مسائلی آن پرداخته است.

مقدمه

اما جای تأسف است وقتی می‌بینیم، در شهرهایی که روزگاری از مراکز مهم گیوه‌سازی بوده‌اند، امروزه فقط چند نفر به این حرفه اشتغال دارند یا این که دیگر کسی مشغول به کار در این حرفه نیست. اغلب افراد باقی‌مانده نیز بین ۶۰ تا ۸۰ سال سن دارند و این یعنی از بین رفتن صنعت گیوه‌سازی با ظرافت‌های فراوانش. بنابراین وظیفه‌ی خود دانستیم. برای معرفی این صنعت، چندصفحه‌ای درباره‌ی آن بنویسیم. ابتدا به نظر می‌آید که ساخت گیوه در هر منطقه‌ای

صنایع دستی به آن دسته از صنایع گفته می‌شود که در تولید محصول، قسمت بیشتر کار با دست انجام می‌گیرد و ذوق و سلیقه و مهارت شخص در کیفیت آن نقش بسزایی دارد؛ مانند: منبت، قالی، گیوه و...

گیوه (ملکی)، از جمله محصولاتی است که به دلیل موقعیت جغرافیایی و کوهستانی ایران، از قدیم به‌عنوان پای‌پوش تابستانی مورد استفاده بوده است. گرچه تولید گیوه، صنعتی کاملاً کاربردی به‌شمار می‌رود، اما تاکنون ناچیز و نادیده گرفته شده است. این صنعت به ظاهر کوچک،

زینت انوری

شماره ۲
پیاپی پنجم
تابستان ۸۸

روش خاص خود را دارد. اما با بررسی‌ها و تحقیق‌های به‌عمل آمده معلوم شد که اصول کار تقریباً یکی است و تفاوت‌های جزئی و اندکی وجود دارد. مثلاً در کرمانشاه ابتدا تخت را آماده می‌کنند و بعد رویه را دورتادور آن می‌بافند. اما در استان فارس، تخت و رویه جداگانه آماده و بعد به هم متصل می‌شوند. استان فارس و استان کرمانشاه از مراکز مهم گیوه‌سازی هستند اما گیوه‌های استان فارس از حیث ظرافت و دقت عمل، ارزشمندتر و گران‌بهارترند.

گیوه پای‌پوش سنتی اقوام قشقایی، بختیاری، کرد (کرمانشاه) و لرهای لرستان است. امروزه به‌دلیل راحتی و سبکی، افراد دیگر نیز از این پای‌پوش استفاده می‌کنند. هم‌چنین گردشگرانی که از کشورهای دیگر به ایران می‌آیند، به گیوه توجه نشان می‌دهند و حداقل یک جفت از آن را به‌عنوان سوغات با خود می‌برند.

معنا و مفهوم گیوه

«گیوه نوعی پای‌افزار است که رویه‌ی آن را از ریسمان و نخ پرک، یعنی ریسمان‌های پنبه‌ای بافته، و زیره یا ته آن را گاه از چرم و بیشتر از لته‌های به‌هم فشرده و در هم کشیده سازند. نوعی از کفش است و آن را کفش جامگی نیز گویند. [برهان قاطع].

صاحب «بهار عجم»، به نقل از «فرهنگ قوسی» گوید: «منسوب به گیوه‌ی گودرز است و گیوه آن را در هنگام سرگردانی در توران زمین ترتیب داد.» و نیز گوید: کفش نمیدینی است که از ساق تا کعب پا برسد و مخصوص شبروان و عیاران است. اما این جمله اساسی ندارد.

«گیوه را اقسام است، از آن جمله یک نوع ملکی است که نوکی باریک و برگشته دارد» [دهخدا، ۱۳۴۳: ۶۵۲]. امروزه، گاه گیوه‌ای را که در قسمت رویه‌ی آن هیچ نوع چرمی به‌کار نرفته و کل رویه از جنس بافته باشد، ملکی گویند. گاهی نیز گیوه‌ی اصیل را که رویه‌ی آن از بافتنی محکم و زیره‌ی آن از پارچه‌های به‌هم فشرده است، ملکی نامند. بعضی هم گیوه‌ی منسوب به استان فارس را ملکی گویند.

«گیوه‌ی کرمانشاهی نوک پهن است و زیره‌ی آن | چرم سبتر دارد. گیوه‌ی آجدا، گیوه‌ای است | که زیره‌ی آن از چرم

نرم است، اما سطح آن به ریسمان آژده است» [پیشین].
تاریخچه

اطلاعات دقیقی در مورد تاریخچه‌ی ساخت و استفاده از گیوه در دست نیست. در کتاب «سیری در صنایع دستی کهن ایران» در این باره آمده است: «در باره‌ی تکامل صنعت کوچک و ناچیز گیوه‌بافی اطلاعات کمی در دست هست. البته، تاریخ‌نویس معروف، در سال ۱۱۰۵ میلادی متذکر می‌شود که غندیجان (جمله امروز) در فارس در صنعت گیوه‌بافی مشهور بوده و در سال ۱۳۴۰ میلادی که مستوفی جغرافیانگار از آنجا بازدید کرده [است] می‌نویسد که پیشه‌ی گیوه‌بافی در اوج تکامل بوده است. زیباترین رویه‌ی گیوه در آجده میان راه اصفهان و شیراز بافته می‌شود» [وولف، ۱۳۷۲: ۲۰۵].

«گیوه از جمله کفش‌هایی است که معمولاً در ایران پوشیده می‌شود و کفش چرمی پس از گیوه متداول شد» [همان، ص ۲۱۱].

مراحل ساخت گیوه

در ساخت گیوه سه نفر مشارکت دارند:

رویه‌باف (گیوه‌باف): کسی است که رویه‌ی گیوه را با نخ پنبه‌ای و سوزن می‌بافد. معمولاً این کار به‌عهده زنان است.

تخت‌کش (شیوه‌کش): کسی که با استفاده از تکه پارچه‌های نخی، تخت گیوه را آماده می‌کند.

گیوه‌دوز: کسی است که رویه و تخت را به‌هم متصل می‌کند.

رویه موادی که در صنعت گیوه‌سازی به کار می‌روند. کاملاً

به دلایل زیر، بافت رویه با استفاده از نخ پنبه‌ای انجام می‌شود:

۱. استحکام زیاد؛

۲. قابلیت انعطاف؛

۳. سبک بودن؛

۴. شست‌وشوی راحت و مقاومت در برابر آب سرد و گرم؛

۵. آسان شدن عمل «دلیل کردن» (تاییدن دو نخ).

مشخصات نخ

از آن‌جا که رویه نقش بسزایی در زیبایی و استحکام گیوه دارد، نخ مورد استفاده را باید با دقت انتخاب کرد. این نخ از جنس پنبه‌ی محکم که قبلاً تاییده شده است، انتخاب می‌شود. هرچه نخ ظریف‌تر باشد، بافته‌ای ظریف‌تر و محکم‌تر خواهیم داشت؛ چرا که چنین نخ‌هایی کنار هم قرار می‌گیرند و در نتیجه، فضای خالی بین آن‌ها به وجود نمی‌آید. هر قدر نخ مورد استفاده ضخیم‌تر باشد، بافته‌ای ضخیم‌تر و شل‌تر خواهیم داشت و در نتیجه فضای بین بافته بیشتر خواهد بود.

ظریف‌ترین نخ مورد استفاده، نخ دولاست، ضخامت نخ تا ۱۴ هم می‌رسد که با توجه به شماره‌ی نخ، ظرافت و

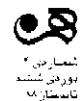
طبیعی هستند و در این صنعت از مواد مصنوعی استفاده نمی‌شود.

دباغی پوست

دباغی پوست و آماده کردن چرم برای قسمت‌های متفاوت گیوه، از جمله کارهایی است که گیوه‌دوز انجام می‌دهد. برای تأمین چرم مورد نیاز، معمولاً از پوست گاو استفاده می‌شود. برای این که پوست نرم و تمیز شود، باید چند روزی در آب خمیس بخورد. بعد از خمیس خوردن و نرم شدن، آن را داخل خمیره‌ی لعابی پر از آب و آهک می‌گذارند. بعد از گذشت چند روز، موها و گوشت‌های اضافی ورمی آیند و به راحتی از پوست جدا می‌شوند.

در این مرحله، گیوه‌دوزان پوست را کنار رودخانه می‌برند و با فشار زیاد آب می‌شویند تا موادی که به پوست زده شده است، با فشار آب شسته شود و از بین برود. سپس پوست را به محلول نمک و آب، و زاج سفید آغشته و حساسی پاکوب می‌کنند تا زاج به آن نفوذ کند. در ادامه، چرم کاملاً به پهی گاو یا گوسفند آغشته می‌شود. بعد از دو تا سه روز نیز، داخل آب ولرم قرار می‌گیرد تا نرم و قابل دوخت شود.

رشد بورد

شماره ۲
نوروزی ششم
تاسفاری ۱۳۹۸

استحکام رویه و ارزش آن نیز متفاوت خواهد بود.

سوزن

سوزن مورد استفاده در بافت رویه‌ی گیوه سوزنی بلند است که نوکی گرد و صاف دارد (یعنی تیز و برنده نیست) و انتهای آن، سوراخی گرد و گشاد موجود است. نوک سوزن به این علت تیز نیست که هنگام کار، تیزی سوزن داخل تارهای نخ گیر نکند و به راحتی بتوان نخ مورد نظر را گرفت. دیگر این که باعث خراش و آزار سر انگشتان که مرتباً در تماس مستقیم با سوزن است، نشود. در واقع در عمل هم نیازی به تیز بودن نوک سوزن نیست. بلندی سوزن هم به این دلیل است که راحت در دست قرار گیرد و انتهای سوزن کف دست را اذیت نکند.

بافت رویه

این نوع بافته محکم و مخصوص رویه‌ی گیوه است. به طور کلی، سه نمونه بافت برای رویه‌بافی کاربرد دارد: بافت ساده که همان بافت اصلی است، بافت مشبک (توری)، و بافت دولبه که بافت تزئینی محسوب می‌شود. برای هر نوع بافتی، به بافت یک نوار نخ‌ی احتیاج داریم که پایه‌ی بافت‌های دیگر است و بافت‌های بعدی روی این بافت قرار می‌گیرد.

بعد از بافت نوار که بالای رویه است، دو سر نوار به هم وصل می‌شود و بافت حلقه‌دار ادامه می‌یابد؛ به نحوی که ابتدا و انتهای هر رج مشخص است و فاصله‌ای حدود نیم‌سانتی متر دارد. در هر رج یک تا دو دانه اضافه می‌شود تا بافته حالت دوزنقه‌ای پیدا کند. بعد از ۱۸ سانتی متر، بافت کنار کار هفت سانتی متر اضافه و به طرف دیگر وصل می‌شود. این مقدار برای پاشنه و پشت پاست.

بقیه‌ی کار حدود یک سانتی متر روی رج قبلی بافته می‌شود. سپس سوزن درون بافت فرومی‌رود و از طرف دیگر کار، حدود یک سانتی متر بعد از لبه، بیرون می‌آید و روی پاشنه بافته می‌شود. تا دو سانتی متر به این روش بافت می‌شود تا پاشنه‌ی رویه تشکیل شود. سپس دو تا سه سانتی متر روی پاشنه و کل بافت دور تا دور بافته می‌شود و بدین ترتیب کار بافت رویه به پایان می‌رسد.

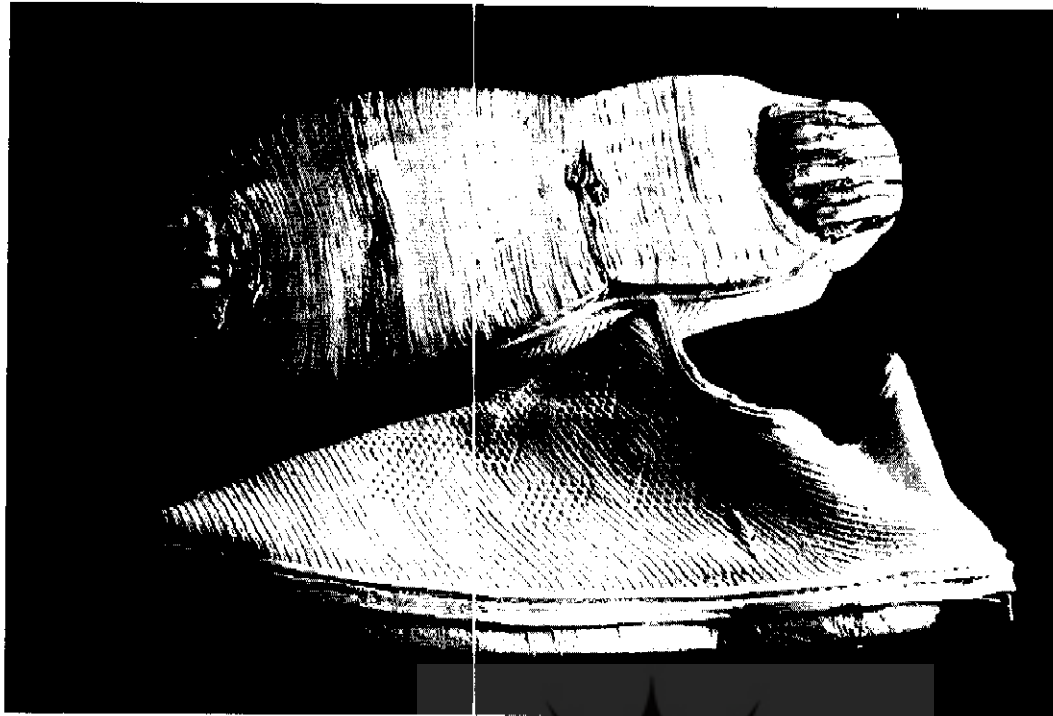
«پیش پنجه»، بافته‌ای دوزنقه‌ای شکل است که در قسمت جلوی گیوه به رویه متصل می‌شود. معمولاً روی این قسمت را به وسیله‌ی بافت مشبک نقش‌پردازی می‌کنند که علاوه بر استحکام رویه، به زیبایی آن نیز می‌افزاید. از «بافت مشبک» برای نقش‌پردازی رویه استفاده می‌شود و حالت توری شکل دارد. نقوش مورد استفاده در رویه معمولاً لوزی و مستطیات آن است. «بافت دو لبه» معمولاً در لبه و وسط کار بافته می‌شود و حالت تزئینی دارد.

دلیل کردن نخ

در تمام مراحل کار گیوه‌سازی که با نخ و سوزن کار داریم، برای اتصال نخ جدید به نخ قبلی از گره استفاده نمی‌شود. بلکه نخ‌ها را به هم می‌تابیم تا نخ‌ی صاف و یکدست به وجود آید و محل اتصال نخ مشخص نباشد. این کار را اصطلاحاً «دلیل کردن» دو نخ گویند. دلیل کردن از مراحل مهم کار به شمار می‌آید که باید با دقت انجام گیرد. در غیر این صورت، رویه ناصاف و ناهموار خواهد شد و از استحکام، زیبایی و ارزش کار کاسته می‌شود.

ساخت تخت گیوه

تخت کشی گیوه کار مهم و مشکلی است و تخت کش باید دقت عمل و مهارت لازم را داشته باشد. تخت گیوه را از تکه پارچه‌های نخ‌ی یا کتان‌ی که آن را با «شفره» به شکل نوار به عرض سه و طول دوازده سانتی متر بریده‌اند، درست می‌کنند. ابتدا نوارهای بریده شده را در محلول رقیق آب و کنیرا خیس می‌کنند. سپس آن را روی سندان چوبی می‌گذارند و دو سر آن را تا می‌زنند تا در وسط به هم برسند. آن‌گاه با مشت آن را می‌کوبند تا تخت شود. هر کدام از این نوارها را یک «فتیله» نامند. برای هر جفت گیوه (اندازه‌ی معمولی) حدود ۳۰۰ فتیله نیاز است. فتیله‌ها را دسته‌دسته روی سندان می‌گذارند و با درفش وسط آن‌ها را سوراخ می‌کنند. تعدادی نوار چرمی به عرض یک و طول شش سانتی متر نیز تهیه می‌شود که در قسمت پاشنه و پیشه‌ی تخت گیوه از آن‌ها استفاده می‌کنند. این نوارهای چرمی نیز مانند تخت گیوه با درفش سوراخ می‌شوند.

می‌زند و آماده می‌کند. نوار دو سانتی متری را که اصطلاحاً «کمر» یا «بانه» نامیده می‌شود و هم‌چنین قطعات مثلثی را که از چرم برای پاشنه و بغلک آماده کرده است، کنار تخت می‌گذارد و با کمک درفش و سوزن و نخ، به تخت متصل می‌کند.

ضمن این عمل، گیوه‌دوز چوب پشت بند را موقتاً زیر تخت گیوه می‌گذارد. وقتی دور گیوه دوخته شد، قالب چوبی روی تخت گیوه قرار می‌گیرد و رویه را روی آن می‌کشد و به وسیله‌ی درفش و نخ و سوزن به کمر وصل می‌کند.

گاه جلوی گیوه را به حالت سنپوسه‌ای روی گیوه برمی‌گردانند که اصطلاحاً به آن گیوه‌ی سنپوسه‌ای‌دار می‌گویند. از انواع گیوه می‌توان گیوه با تخت چرمی، گیوه با تخت آجیده‌دوزی شده، گیوه با تخت لاستیکی و گیوه رویه‌ابریشمی را نام برد. اما گیوه‌ی اصیل همان است که رویه و زیره‌ی آن از نخ باشد که توضیح داده شد.

نوار چرمی دیگری به پهنای ۱۵ و طول ۱۵۰ سانتی متر تهیه می‌شود و از سوراخ فتیله‌ها و چرم پاشنه و پشته می‌گذرد.

هر فتیله دارای شش سوراخ است که توسط درفش ایجاد می‌شود. نوار چرمی از این سوراخ‌ها می‌گذرد و کاملاً کشیده می‌شود. بعد از عبور نوار ششم، نوبت به کشیدن نوارها و فشردن فتیله‌ها می‌رسد که به کمک چوب استوانه‌ای و یک تکه چرم به‌مغالی شده انجام می‌گیرد. چرم دور چوب پیچیده و اهرم می‌شود و نوارها کشیده می‌شوند. سانی و مطابقت برای این که فتیله‌ها از هم فاصله نگیرند و محل اتصال رویه به تخت مشخص شود، به وسیله‌ی نخ پنبه‌ای ۵۰ لا یا نخ‌کی که از موی بز تابیده شده است، دور تا دور تخت گیوه را «پرک» می‌زنند. عمل پرک زدن که تمام شد، دور تا دور تخت به فاصله‌ی حدود یک سانتی متر از خط پرک با شفره به فرم پا برش زده می‌شود.

منابع

۱. دهخدا، سنی‌گیر، لغت‌نامه‌ی نشرات دانشگاه تهران، ۱۳۴۳.
۲. دولاب، هانس ای. صنایع دستی کهن ایران ترجمه‌ی سیروس آر. هیرنده، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۷.
۳. افسار فوحسی، دژا و نیگونی، ره‌آورد، تالارزه، مهارت و آموزش رویه‌بفی، مدیریت آموزش و ترویج سازمان صنایع دستی ایران، کد سازمان ۱۱۱-۸۳، ص ۱۳۸۳.

اتصال رویه به زیره

بعد از این که بافت رویه و آماده‌سازی تخت به اتمام رسید، کار برای اتصال به گیوه‌دوز سپرده می‌شود. گیوه‌دوز ابتدا رویه را می‌شوید و آستر می‌کند. سپس از پوستی که قبلاً دباغی کرده، نوارهای چرمی و قطعات مثلثی را برش